

Vergaderjaar 2008–2009

31 535

Architectuur en Ruimtelijke Ordening

Nr. 4

BRIEF VAN DE MINISTER VAN ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAP

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 29 januari 2009

In het algemeen overleg op 8 oktober over *Een Cultuur van Ontwerpen* (Kamerstuk 31 535, nr. 3), is toegezegd om de diverse aangekondigde uitwerkingen in één gecombineerde brief naar de Tweede Kamer te sturen. Hierbij zend ik u, mede namens de collega's van VROM, LNV, VenW en WWI:

- de uitwerking van de drie speerpunten uit *Een Cultuur van Ontwerpen*: Ontwerp voorop, Versterken stedenbouw en regionaal ontwerp en Herbesteding en herontwikkeling;
- een terugblik op het Belvederebeleid en vooruitblik op de doorwerking na 2009;
- de verantwoording van het Actieprogramma Ruimte en Cultuur.

Het architectuur- en Belvederebeleid hebben een tweeledig doel: versterken van de cultuur als eigenstandig belang en bijdragen aan de kwaliteit van de ruimtelijke inrichting, door het ruimtelijk ontwerp en de cultuurhistorie daarin effectief te positioneren. Het is hiermee een integraal onderdeel van het kabinetsbeleid voor de duurzame leefomgeving. Het kabinet heeft in de afgelopen maanden met het uitbrengen van Randstad 2040, de structuurvisie voor de snelwegomgeving, de Agenda Landschap en het Nationaal Waterplan een aantal belangrijke stappen gezet in de concretisering van dat beleid.

Het kabinet kiest er voor om afwegingen van culturele, esthetische en sociale aard zoveel mogelijk te verleggen naar een eerder moment in het ruimtelijk ontwikkelingsproces. In *Een Cultuur van Ontwerpen* is «Ontwerp Voorop» een belangrijk motto. De modernisering van de monumentenzorg is er op gericht de afweging van het cultuurhistorische belang in een vroeg stadium te borgen¹. Deze verschuiving naar de voorkant van het planproces stoelt op drie overtuigingen. In de eerste plaats past zij in de met de nieuwe Wet ruimtelijke ordening voorgestane werkwijze dat partijen pro-actief duidelijk maken welke zaken zij van belang vinden, zodat de bevoegde gezagen daar in hun planontwikkeling van meet af aan

¹ Over de modernisering van de monumentenzorg ontvangt de Tweede Kamer voorjaar 2009 een beleidsbrief.

rekening mee kunnen houden. In de tweede plaats de overtuiging – in lijn met het advies van de Commissie Elverding – dat het «tijd nemen aan de voorkant» zich uiteindelijk ruimschoots terugbetaalt in de verkorting van planprocedures en ruimte maakt voor het afbouwen van de vaak frustrerende «hindermacht» aan de achterzijde. In de derde plaats is een vroegtijdige aandacht voor ontwerp, cultuurhistorie en de waardering van burgers onmisbaar om de aandacht voor cultuur in de ruimtelijke transformatie van ons land op een effectieve manier te kunnen borgen.

Speerpunten architectuurbeleid

In *Een Cultuur van Ontwerpen* zijn drie beleidsspeerpunten geformuleerd voor 2009–2012. Het eerste, «Ontwerp voorop», betreft het waarborgen van structurele en vroegtijdige aandacht voor een ontwerpende inbreng bij alle beleids- en uitvoeringsactiviteiten van het rijk die betrekking hebben op het ruimtelijke domein. Het ontwerpen wordt daarbij gezien als een middel dat bijdraagt aan kwalitatief hoogwaardige ruimtelijke oplossingen, dat bij uitstek geschikt is om de belangenafwegingen in een vroege fase van ruimtelijke ontwikkelingsprocessen te ondersteunen. Deze brede ambitie vertaalt zich in een scala aan activiteiten die soms in gezamenlijkheid (departementen onderling en met andere overheden), soms ook binnen één enkele organisatie opgepakt moeten worden. De actiepunten die in *Een Cultuur van Ontwerpen* met name zijn genoemd geven een indruk van de veelsoortigheid van de acties waaraan in dit verband moet worden gedacht: van het gebruik maken van ontwerpexpertise ten behoeve van het opstellen van een beleidsnota (bijvoorbeeld het Nationaal Waterplan), tot het opnemen van afspraken over het inschakelen van ontwerpexpertise bij de uitvoering van ruimtelijke investeringsprojecten (bijvoorbeeld het Spelregelkader MIRT). In de bijlage wordt van elk van de in *Een Cultuur van Ontwerpen* aangekondigde acties de huidige stand van zaken gegeven.

Het versterken van de stedenbouw en het regionaal ontwerp (tweede beleidsspeerpunt) gebeurt langs drie lijnen. De Rijksbouwmeester neemt het initiatief om samen met opleidingen en beroepspraktijk maatregelen te treffen om de aantrekkingskracht van het vak stedenbouw te vergroten. Binnen de Innovatieregeling Mooi Nederland – waarvan de kaders voor de eerste tender inmiddels door de minister van VROM zijn gepresenteerd – wordt een vijfde van het budget gelabeld voor innovatieve ideeën, plannen en projecten van overheden, maatschappelijke organisaties en private partijen, waarbij sprake is van een bijzondere ambitie ten aanzien van het regionale ontwerp en de inzet van stedenbouwkundige expertise. Voor het succesvol verbeteren van de samenwerking en kennisuitwisseling tussen beleid, praktijk en onderzoek is het noodzakelijk om de vertegenwoordigers van deze drie velden nauwgezet bij de beleidsuitwerking te betrekken. In 2009 vindt een interactief proces met experts en betrokkenen uit de praktijk plaats. Dit traject wordt tegelijkertijd gebruikt om de noodzaak van de versterking van de stedenbouw en het regionaal ontwerp breed te agenderen. Vanaf 2010 wordt ingezet op de uitvoering, met een budget van twee miljoen euro per jaar.

De impuls aan de herbestemming en herontwerp van karakteristieke gebouwen, complexen en landschappen (derde speerpunt) vindt plaats met een gerichte actie in de veertig krachtwijken en met een breed kennisprogramma. De impuls in de krachtwijken, waarvoor acht miljoen euro beschikbaar is, wordt momenteel ingevuld na consultatie van de betrokken gemeenten en experts. De Rijksadviseur voor het cultureel erfgoed adviseert de gemeenten bij het identificeren van projecten en het formuleren van projectvoorstellen, de RACM en de accountmanagers van het ministerie van WWI hebben een signalerings- en adviesfunctie.

Gemeenten kunnen vervolgens projectvoorstellen voor (mede-)financiering indienen. De eerste tender start voorjaar 2009. Het kennisprogramma herbestemming wordt in drie samenhangende onderdelen uitgevoerd: een vervolg op de Oude Kaart van Nederland (inventarisatie leegstand en ontwikkeling strategisch leegstandsbeheer), kennisfaciliteiten voor de praktijk (bijvoorbeeld een helpdesk of kennis-karavaan) en samenwerking met kennisinstututen die is gericht op ontsluiting en verdere ontwikkeling van hun kennis voor de praktijk. Het precieze programma wordt in de komende maanden vastgesteld.

Belvedere en monumentenzorg

Het Belvederebeleid neemt een bijzondere positie in te midden van het architectuurbeleid, het monumentenbeleid en het ruimtelijke ordeningsbeleid. Het is een beleidsimpuls die (in retrospectief) voortkwam uit het gedeeltelijke onvermogen van het bestaande monumentenstelsel om binnen de hedendaagse complexe en dynamische ruimtelijke ontwikkeling te doen waarvoor het bedoeld is: het behouden en maatschappelijk laten renderen van het gebouwde erfgoed, de archeologie en het cultuurlandschap. Belvedere maakt gebruik van de (beproefde) werkwijze van het architectuurbeleid: voorwaarden scheppen, stimuleren, inspireren en niet aflatend wijzen op het culturele motief en belang bij ruimtelijke opgaven. Het heeft er aan bijgedragen dat cultuurhistorische identiteit sterker richtinggevend is geworden voor de inrichting van de ruimte.

Daarbij heeft het Belvedereprogramma een dubbele functie gehad. Het heeft het architectuurbeleid en de architectuurpraktijk verrijkt door de omgang met onze cultuurhistorie weer veel nadrukkelijker als ontwerp-opgave te positioneren. En het heeft de weg bereid voor een stelselherziening in de monumentenzorg, door te tonen dat een ontwikkelings- en gebiedsgerichte benadering in de huidige samenleving (meer) perspectief biedt op een duurzaam behoud en gebruik van ons cultureel erfgoed. Met dit resultaat en een blijvende aandacht voor de verankering van het Belvederegedachtegoed in beleid en uitvoering met betrekking tot architectuur, monumentenzorg en ruimtelijke ordening, wordt in 2009 het tienjarige programma afgesloten en gaat het beleid dat zich richt op een sterkere positie van cultuurhistorie bij ruimtelijke afwegingen een nieuwe fase in.

Deze volgende fase wordt gekenmerkt door enerzijds een verankering van Belvedere in het reguliere rijksbeleid en anderzijds het verder doorwerken van Belvedere in de beleids- en uitvoeringspraktijk. Dit laatste is een opgave die alleen bottom-up en vraaggestuurd verder kan worden gebracht en waarvoor de verantwoordelijkheid in de eerste plaats ligt bij decentrale overheden en uitvoerders. Het rijk wil deze partijen daarbij ondersteunen door (mede) te zorgen voor een duurzame kennisvoorziening en -ontwikkeling en door het ondersteunen van een platformfunctie voor de uitwisseling van «best practice» en debat. De verankering van de doelen en instrumenten van Belvedere in rijksbeleid en -uitvoering krijgt gestalte in onder meer de modernisering van de monumentenzorg, de Innovatieregeling Mooi Nederland, de Agenda Landschap, en het Nationaal Waterplan en in de werkwijze van de uitvoerende rijksdiensten.

De modernisering van de monumentenzorg verankert het Belvederebeleid in het reguliere monumentenbeleid. De modernisering is nodig omdat de sectorale, objectgerichte monumentenzorg – die in de afgelopen decennia met succes heeft bijgedragen aan het behoud van veel monumenten en beschermde gezichten – tegen zijn grenzen oploopt. Het kabinet staat een ontwikkelingsgerichte en gebiedsgerichte monumentenzorg voor, met een eigentijdse rol voor burgeroordelen en het particulier initiatief. Centraal

staat de omvorming van het stelsel naar de afweging van het aspect cultuurhistorie vooraan in het ruimtelijke ordeningsproces, met tegelijkertijd een vermindering van de regeldruk vanuit de sectorale wetgeving. Belangrijk element in de voorstellen voor het nieuwe stelsel is dat de cultuurhistorie vroeg in het ontwikkelingsproces herkenbaar geborgd wordt, zodat cultuurhistorische waarden één van de wegingsfactoren vormen bij het vaststellen of wijzigen van een bestemmingsplan. Andere pijlers van de modernisering zijn efficiënter beheer en financiering van de bestaande voorraad monumenten en de introductie van nieuwe instrumenten om herbestemming en herontwikkeling te bevorderen. Dit laatste ziet het kabinet als een cruciale opgave voor de komende decennia (getuige ook de aandacht ervoor in het architectuurbeleid), die ook aanpassingen zal vergen in het traditionele subsidiesysteem en wettelijk kader van de monumentenzorg.

Tot slot

Zoals ook is aangegeven in de brief bij *Een Cultuur van Ontwerpen* is het van belang dat de instrumentatie van dit architectuurbeleid optimaal aansluiting vindt bij initiatieven die op regionaal en lokaal niveau plaatsvinden. Dit gebeurt door directe betrokkenheid van instellingen, initiatiefnemers en decentrale overheden bij de verschillende bovenbeschreven beleidsonderdelen. Het nieuwe College van Rijksadviseurs is nauw betrokken bij de uitwerking van *Een Cultuur van Ontwerpen* en zal vanuit zijn werkprogramma bijdragen aan de uitvoering ervan.¹

In de bijlage treft u een nadere toelichting op de stand van zaken ten aanzien van de speerpunten van het architectuurbeleid, de toekomst van Belvedere en een verantwoording van het Actieprogramma Ruimte en Cultuur², dat in 2008 is afgesloten.

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
R. H. A. Plasterk

---

¹ Het college zal zijn werkprogramma begin 2009 presenteren.

² In 2006 is de Tweede Kamer in de Uitvoeringsagenda Ruimte tussentijds geïnformeerd over de voortgang van het actieprogramma.

Uitwerking speerpunten**Een Cultuur van Ontwerpen****1 Ontwerp Voorop**

De essentie van het speerpunt Ontwerp voorop is het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit door de rol van het ontwerp vroegtijdig en structureel te borgen in plan- en uitvoeringsprocessen. Het rijk wil voor rijksprojecten en -programma's tot protocollen of vaste afspraken komen. Hieronder wordt de stand van zaken weergegeven met betrekking tot de projecten- en programma's die in *Een Cultuur van Ontwerpen* met name worden genoemd (Overzicht van acties, pag. 42). Het gaat om ongelijksoortige acties, die met elkaar gemeen hebben dat ze het vroegtijdig inzetten van ontwerpinzet willen borgen, vanaf het moment van de eerste aanzetten voor beleidsvorming, tot de uiteindelijke aanbesteding van uitvoeringsprojecten¹, en dat voor alle bij het ruimtelijke domein betrokken departementen. Bij het verdere concretiseren van de structurele rol van het ontwerp is het van belang dat de verschillende capaciteiten van ontwerpers door de projectfasen heen in samenhang worden aangewend: van luisteren en bevragen, scenariodenken en onderzoeken tot gezamenlijke doelformulering en een (gedeeld) ontwerp.

1.1 Nota Ruimte Budget projecten

Medio 2007 is de Tweede Kamer akkoord gegaan met het in procedure brengen van een selectie van 23 door het Kabinet voorgedragen projecten voor een bijdrage uit het Nota Ruimtebudget. Het merendeel van alle geselecteerde projecten heeft zelf reeds het initiatief genomen om ontwerpadvies in te winnen en/of een kwaliteitsteam in te schakelen, al dan niet met medewerking van het College van Rijksadviseurs (CRA). Over een aantal projecten zal het CRA (aanvullende) adviezen geven die zullen bijdragen aan de uitwerking van deze projecten.

Op basis van de projecten waarover het CRA advies is gevraagd, zal het CRA ook zijn zienswijze geven over de meerwaarde van het programma Nota Ruimtebudget voor dit soort gebiedsontwikkelingsprojecten, alsmede aanbevelingen hoe die meerwaarde in een eventuele nieuwe tranche projecten beter kan worden verankerd.

De Nota Ruimte Budget Projecten zijn in het MIRT opgenomen. Daarom zal voor structurele inbedding van vroegtijdige ontwerpinbreng bij de ontwikkeling van nieuwe gebiedsontwikkelingsprojecten het MIRT-spelregelkader dat thans in ontwikkeling is, benut worden (zie 1.3 MIRT).

*1.2 Borging van inzet van het ontwerp in de Mobiliteitsaanpak, het Waterplan, het Beheersplan Rijkswateren**Mobiliteitsaanpak*

In de Mobiliteitsaanpak geeft het kabinet aan welke ambities ze heeft voor mobiliteit tot 2028 en welke (aanvullende) maatregelen voor het bewerkstelligen daarvan nodig zijn. Er wordt een aantal kaders voor uitvoering meegegeven. Duurzaamheid is daarbij een uitgangspunt, waarmee onder andere aandacht wordt gevraagd voor ruimtelijke kwaliteit. Bij de aanleg van infrastructuur zal met het oog op natuur en landschap worden uitgegaan van inpassing, mitigatie en compensatie. De methodiek van Routeontwerp wordt daarbij neergezet als een goede methode om te komen tot een hogere ruimtelijke kwaliteit, betere doorstroming en betere leefbaarheid van snelweggebieden.

Nationaal Waterplan

Het Nationaal Waterplan (NWP) is het formele rijksplan voor het nationale

¹ Het vormgevingsprotocol van Rijkswaterstaat onderscheidt bijvoorbeeld de plan-, aanbestedings-, realisatie- en beheers/onderhoudsfase.

waterbeleid, dat begin 2009 ter inspraak voorligt. Het beschrijft de opgaven voor het waterbeleid, beleidsvoornemens en de acties voor de komende jaren. Het NWP geeft daarbij mee dat het vroegtijdig betrekken van ontwerpers in het proces een goed hulpmiddel is. V&W benut de kracht van ontwerpers, zowel bij het verkennen van gebiedsopgaven en oplossingsrichtingen als bij het werken aan de uitvoering van maatregelen (zie Beheersplan Rijkswateren). Zo wordt het College van Rijksadviseurs (CRA) in 2009 betrokken bij het instellen van een kwaliteitsteam en opstellen van de handreiking Ruimtelijke Kwaliteit voor buitendijkse ontwikkelingen in het IJsselmeergebied. Ook worden decentrale overheden gestimuleerd om de aanpak van ontwerp onderzoek te benutten (zie Uitdragen ervaringen Ruimtelijk Ontwerpen met Water; ook via ontwerpateliers voor *best practices* van waterwoonwijken).

Beheersplan Rijkswateren

Eind 2008 is het nieuwe Beheer- en Ontwikkelplan voor de Rijkswateren (BPRW) in ontwerp uitgebracht. Dit plan beschrijft het beheer van de rijkswateren voor de periode 2010–2015. Rijkswaterstaat voert het beheer uit. Het BPRW staat open voor inspraak en zal uiterlijk 22 december 2009 in werking treden.

Rijkswaterstaat hecht belang aan het zorgvuldig omgaan met het landschap in en rond de rijkswateren en hanteert twee instrumenten om de kwaliteit van het landschap te borgen. Het professioneel eigen opdrachtgeverschap krijgt invulling bij de instelling van «Kwaliteitsteams» en het toepassen van het «Vormgevingsprotocol».

Door het instellen van onafhankelijke «Kwaliteitsteams» bij alle grote aanlegprojecten maakt Rijkswaterstaat het resultaat van het planproces toetsbaar. Het openbare en onafhankelijke advies draagt bij aan een groter gewicht van landschappelijke kwaliteit bij de bestuurlijke besluitvorming en dwingt de opdrachtgever tot een expliciete afweging. Het tweede instrument is het toepassen van het Vormgevingsprotocol (hieronder nader beschreven).

1.3 Visie op de borging van de inzet van het ontwerp in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT)

Het huidige MIRT bestaat uit sectorale investeringsprogramma's van de departementen. Ten behoeve van meer samenhang en betere afstemming worden gebiedsgerichte visies toegevoegd. Kenmerkend voor het toekomstige MIRT-spelregelkader is dus de combinatie van sectorale beleidskaders en gebiedsgerichte kaders: een consistente en vroegtijdige inzet van het ontwerp kan bijdragen aan het sneller en met meer kwaliteit en draagvlak realiseren van de gebiedsambities. Het MIRT-proces start met integrale gebiedsvisies en gebiedsagenda's. Het proces om samen met regionale belanghebbende partijen tot dergelijke gebiedsvisies te komen vergt nog veel uitwerking. Hierbij dient het niet alleen te gaan om de cruciale rol die de regio's hier zelf in spelen, ook de rol van het ontwerp verdient nog nadere uitwerking.

1.4 Invoering van een vormgevingsprotocol voor grote infrastructuurprojecten

Sinds medio 2008 maakt het Vormgevingsprotocol deel uit van de Werkwijzer Aanleg van Rijkswaterstaat. In beginsel is hiermee de vormgeving in het primaire proces geborgd. Het protocol is niet alleen van toepassing op Design and Construct contracten aan marktpartijen, maar ook op verkenningen en planstudies in het voortraject van besluitvorming. In 2009 vindt voorlichting, advisering, evaluatie van pilots en uitwisseling van ervaringen plaats binnen Rijkswaterstaat. In 2012 zal deze nieuwe werkwijze tot de routines van Rijkswaterstaat behoren. De organisatie is

dan een deskundig opdrachtgever voor duurzame inrichting en vormgeving van zowel de droge als de natte infrastructuur. Daarnaast is de samenwerking met andere landelijke opdrachtgevers voor de inrichting van de publieke infrastructuur gestart. Rijkswaterstaat, de Dienst Landelijk Gebied en Prorail willen samenwerken met de Rijksadviseur voor de Infrastructuur en de Spoorbouwmeester in het stimuleren van goede vormgeving en vergroten van de professionaliteit. De intentie is om het Vormgevingsprotocol ook in het opdrachtgeverschap van die organisaties te verankeren.

1.5 Acties in vervolg op ARC-actie Routeontwerp snelwegen

Ingaande 2009 zal het Steunpunt Gebiedsgericht werken voor Rijkswaterstaat de voortzetting en verdere implementatie van acties uit het programma Routeontwerp van Snelwegen verzorgen. Naast het stimuleren van gebiedsgericht werken binnen Rijkswaterstaat zal dit steunpunt samen met andere overheden participeren in het opzetten van het Innovatienetwerk van Duurzame Infrastructuur en Gebiedsontwikkeling (Indigo).

Innovatienetwerk van Duurzame Infrastructuur en Gebiedsontwikkeling (Indigo)

De Rijksdiensten Rijkswaterstaat en Dienst Landelijk Gebied werken samen met andere overheden aan het opzetten van Indigo. Dit innovatienetwerk zal zich bezighouden met twee sporen. Ten eerste een implementatiespoor, gericht op het verder brengen en opschalen van het gedachtegoed door verankeren, makelen en operationaliseren in primaire werkprocessen en projecten van de verschillende overheden. Ten tweede een innovatiespoor, voor het blijvend aanjagen van systeeminnovatie op gebied van inhoud en proces. De agenda voor 2009 wordt op dit moment samen met de verschillende rijksdiensten en de provincies Zeeland, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Overijssel voorbereid. Het is de bedoeling dat de gezamenlijke uitgangspunten van het innovatienetwerk Indigo worden meegenomen in de samenwerkingsafspraken tussen Rijk en Provincies in het kader van Mooi Nederland.

Intensivering routeontwerp i.s.m. provincies

Ook het implementeren van de Structuurvisie voor de Snelwegomgeving leidt tot intensievere samenwerking tussen rijk en provincies. Zo ontwikkelt VROM een incompanytraining voor provincies om te ondersteunen bij het opstellen door provincies van Routevisies voor het hele hoofdwegennet.

Toepassen en periodiek actualiseren architectonische specificaties voor het wegontwerp

Routeontwerp heeft de basis gelegd voor architectonische specificaties voor rijkswegen. Binnen het programma Routeontwerp zijn specificaties opgesteld voor de A2, A4, A12 en A27. Deze specificaties hebben betrekking op bijvoorbeeld geluidsschermen, berm, verlichting en viaducten. Voor het opstellen van specificaties voor andere routes is door Rijkswaterstaat een Handreiking Architectonische Specificaties in voorbereiding. Dit document komt begin 2009 beschikbaar. De architectonische specificaties voor rijkswegen zullen door Rijkswaterstaat worden toegepast. In overleg met het College van Rijksadviseurs zullen de specificaties door Rijkswaterstaat periodiek worden geactualiseerd.

Ontwikkelen van een systeem van welstandstoetsing op routeniveau

Het systeem voor welstandstoetsing wordt door Rijkswaterstaat in nauw overleg met onder andere de Federatie Welstand ontwikkeld. Een aantal acties is in gang gezet:

- Werkgroep Welstand: een landelijk overleg over welstandstoetsing op en rond snelwegen door regionale koepelorganisaties voor welstand.
- Stimuleringsregeling welstand rond snelwegen: een subsidiemogelijkheid voor gemeenten indien zij bovengemeentelijke welstandscriteria opstellen over de snelweg en omgeving.
- Expertteam Welstand: een landelijk opererend team van ervaren architecten die gemeenten kunnen helpen bij het opstellen van welstandsbeleid voor de snelwegzone.
- Stramien Welstandstoetsing: een stramien voor het opstellen van gemeentelijk welstandsbeleid in de snelwegzone. Gemeenten kunnen dit naar eigen inzicht gebruiken.

Voor onderdelen van het netwerk zal door Rijkswaterstaat in 2009 en verder gewerkt worden met de afspraken op het gebied van welstandstoetsing.

1.6 Samenwerkingsovereenkomst Rijkswaterstaat en de Dienst Landelijk Gebied

In het kader van de Samenwerkingsovereenkomst RWS-DLG wordt georganiseerd dat RWS en DLG al in de (voor-)verkenningfase nagaan of meerwaarde kan worden gerealiseerd in het in samenhang oppakken van een lijnopgave met opgaven in het gebied (landschappelijke inpassing, anticiperende aankopen etc.). DLG heeft om het proces van gebiedsontwikkeling inzichtelijk te maken de Kapstok gebiedsontwikkeling ontwikkeld. Voor elke fase in het proces, van voorverkenning tot exploitatie en beheer zijn aandachtspunten benoemd. Intentie is om het Vormgevingsprotocol en de Kapstok Gebiedsontwikkeling te integreren en in het opdrachtgeverschap van de uitvoerende organisaties te verankeren. Daarnaast zullen beide organisaties, zoals eerder aangegeven, actief participeren in het opzetten van Indigo waarbij ernaar wordt gestreefd om te leren van elkaar en te leren van goede en slechte voorbeelden

1.7 Afspraken/protocollen LNV-DLG en LNV-SBB voor het landelijk gebied

Het Rijk gaat afspraken maken over de manier waarop het in de opdrachtverlening aan Staatsbosbeheer (SBB) en de Dienst Landelijk Gebied (DLG) structureel aandacht besteedt aan landschapsarchitectuur en cultuurhistorie. Deze afspraken zijn bedoeld om de kwaliteit van het landelijk gebied te vergroten. Duidelijk is dat wordt ingezet op de structurele en vroegtijdige borging van het ontwerp bij projecten in het landelijk gebied. Ontwerpinbreng in de verkennende fase van een project helpt bij ambitiebepaling en bij identificatie van oplossingsrichtingen. In projectfasen die daarop volgen helpt het ontwerp bij toetsing van die ambities en oplossingen.

Het maken van de afspraken/protocollen is één van de acties die LNV in het kader van de Agenda Landschap uitvoert. Op dit moment wordt een plan van aanpak gemaakt en wordt verkend welke vorm de afspraken krijgen en hoe ze kunnen aansluiten bij bestaande afspraken die gericht zijn op versterking van de landschappelijke kwaliteit (zoals het vormgevingsprotocol van Rijkswaterstaat). Het College van Rijksadviseurs wordt gedurende de ontwikkeling van de afspraken/protocollen geraadpleegd.

1.8 Uitdragen ervaringen Ruimtelijk Ontwerpen met Water

In 2009 wordt een aantal acties ondernomen om de lessen uit de pilots Ruimtelijk Ontwerpen met Water breder te delen en te laten ervaren door regionale overheden.

- Begin 2009 wordt, in opdracht van LNV, OCW, VROM en V&W, een slotcongres georganiseerd voor overheden (bestuurders en ambtelijk), private partijen en maatschappelijke organisaties. Via presentaties en

- interactieve workshops worden resultaten en generieke lessen uit de pilots uitgedragen. Tevens wordt verbreding gezocht naar andere praktijkvoorbeelden van de meerwaarde van ontwerpend onderzoek.
- In 2009 coördineren VROM en V&W in nauwe samenwerking met de koepels (VNG, IPO, Unie van Waterschappen) de presentatie van de generieke lessen van de pilots aan de verschillende doelgroepen. De presentaties worden bij voorkeur gegeven door direct betrokkenen bij de pilots, van dezelfde doelgroep.
  - In 2009 worden zogenaamde Water + Ruimte Ateliers aangeboden aan de regionale overheden, die een ontwerp-opgave hebben op het gebied van water en ruimte. VROM en V&W bieden ondersteuning en faciliteiten aan om in enkele sessies samen met ontwerpers en gebiedskundigen de integrale gebiedsopgave en verschillende oplossingsrichtingen in beeld te brengen. Eind 2009 zal geëvalueerd worden of het aanbieden van Water + Ruimte Ateliers voortgezet moet worden.

2 Versterken stedenbouw en regionaal ontwerp

In de afgelopen maanden zijn de mogelijkheden voor het versterken van de stedenbouw en het regionaal ontwerp nader verkend, hoewel nog geen volledig uitgebreid onderzoek en debat heeft kunnen plaatsvinden. Dit heeft geleid tot een aangescherpt beeld van hoe de drie in *Een Cultuur van Ontwerpen* geformuleerde doelen kunnen worden bereikt en tot een verdere invulling van de instrumentatie zoals die de komende jaren gestalte zal krijgen. Daarbij ontstaat ook een beter beeld van de actuele opgaven waarvoor in de komende jaren en decennia specifieke stedenbouwkundige expertise vereist is (bijvoorbeeld krimp, duurzaam verdichten, beleving/menselijke maat).

Om de ontwikkeling van initiatieven en instrumenten voor dit speerpunt te kunnen baseren op praktijkkennis en voortdurend te kunnen toetsen aan de in de praktijk levende behoeften, is een virtuele samenwerkingsruimte opgezet met circa dertig experts die vanuit diverse rollen met het vraagstuk van de ondergeschikte positie van de stedenbouw en het regionaal ontwerp te maken hebben. Deze (voor het architectuurbeleid) experimentele vorm van beleidsontwikkeling wordt in elk geval gedurende 2009 gecontinueerd. 2009 wordt voor dit speerpunt ook het jaar van de agendering en van nader onderzoek en het verzamelen van feitenmateriaal over de stand van de stedenbouw en het regionaal ontwerp in Nederland. Dit laatste dient ook als nulmeting, om in 2012 de effectiviteit van de genomen maatregelen te kunnen beoordelen.

Aanscherping doelen

De drie bij dit speerpunt geformuleerde doelen kunnen als volgt worden aangescherpt:

1. Vergroten aantrekkingskracht van het vak stedenbouw

De aantrekkelijkheid van het vak stedenbouw kan alleen structureel worden verbeterd als drie zaken in samenhang worden opgepakt: a. het verbeteren van het aanzien van de professie, b. het vergroten van de aantrekkelijkheid en bekendheid van de opleidingen en c. het zorgen voor leerzame, inspirerende en maatschappelijk relevante werkomgevingen voor (jonge) stedenbouwers bij overheden, private partijen en ontwerp-bureaus. Deze drie worden als subdoelen aan het eerste doel toegevoegd.

2. Vergroten vakkennis bij overheden, andere opdrachtgevers en ontwerpers

In de discussie over (het ontbreken van) stedenbouwkundige vakkennis is het nuttig onderscheid te maken tussen enerzijds de stedenbouw als analytische en projectieve discipline (verkenningen, opdrachtdefinities,

surveys, scenario's etc.) en anderzijds de stedenbouw als uitvoerende discipline (het maken van direct toepasbare stedenbouwkundige plannen). Die laatste vorm lijkt in Nederland op niveau en in ruime mate voorhanden. De erosie van het vak manifesteert zich vooral bij de eerstgenoemde vorm. De te nemen maatregelen zullen zich dan ook primair op die vorm van stedenbouw richten.

3. Verbeteren samenhang tussen beleid, praktijk en onderzoek

Er is in de stedenbouw en het regionaal ontwerp onvoldoende samenhang en samenwerking tussen beleid, praktijk en onderzoek. Beproefde instrumenten als voorbeeldprojecten en subsidieregelingen lijken niet voldoende effectief om daarin duurzaam verbetering te brengen. Het is voor het bereiken van dit doel dus zaak eerst de tijd te nemen om te onderzoeken *hoe* de samenhang tussen beleid, (ontwerp)praktijk en onderzoek bij stedenbouwkundige en regionale ontwerpogaven effectief en structureel kan worden verbeterd en welke instrumenten de rijksoverheid daartoe kan inzetten of ondersteunen. Het jaar 2009 zal hiervoor worden gebruikt.

Instrumentatie

In *Een Cultuur van Ontwerpen* zijn instrumenten beschreven die expliciet aan het bereiken van de drie genoemde doelen bijdragen. Daarbij is geen sprake van een één op één relatie. Een instrument kan aan verschillende doelen ten goede komen.

Innovatieprogramma Mooi Nederland

De contouren van het innovatieprogramma zijn inmiddels door de minister van VROM gepresenteerd. De innovatieregeling wordt uitgevoerd in drie (tender)rondes, waarvan de eerste naar verwachting in maart 2009 start. Voor de eerste ronde zijn drie thema's vastgesteld waarbinnen innovatieve ideeën, plannen en uitvoeringsprojecten ingediend kunnen worden: Groene zones met betekenis voor de stad, Impulsen voor identiteit en Werklandschappen met karakter. Binnen al deze thema's zijn stedenbouwkundige en regionale ontwerpvoorstellen aan de orde.

Onderwijs

Onder leiding van de Rijksbouwmeester zal in de eerste helft van 2009 een serie rondetafelgesprekken plaatsvinden met de onderwijsinstellingen, om de benodigde maatregelen te definiëren die nodig zijn om het beroepspotentieel van de stedenbouwkundigen te stimuleren. Om een scherper beeld te krijgen van de aanrijpingspunten voor verbeteringen wordt kwantitatief onderzoek uitgevoerd naar zowel de opleidingen als de arbeidsmarkt van stedenbouwkundigen. Dit maakt het ook mogelijk de effecten van de maatregelen beter te beoordelen. Het ministerie van OCW zal vanuit de gereserveerde budgetten voor het speerpunt versterken stedenbouw en regionaal ontwerp bijdragen aan de uitvoerbaarheid van die maatregelen.

Kennisuitwisseling, expertiseopbouw en regionale ontwerpprocessen

In het debat dat minister Cramer op 27 oktober in het NAI over dit speerpunt voerde met de vakwereld, werden de intenties van het kabinet op dit onderwerp gedeeld. Men onderschrijft de noodzaak om in het werkdomein van de stedenbouw en het regionale ontwerp kennisuitwisseling te bevorderen, stedenbouwkundige expertise op te bouwen bij publieke en private partijen en (het opdrachtgeverschap van) regionale ontwerpprocessen te bevorderen. Het jaar 2009 zal worden gebruikt voor nadere veldverkenning, onderzoek en instrumentenontwikkeling en -keuze. Hiervoor is € 500 000,- beschikbaar. Vanaf 2010, kan dan – met een jaarlijks budget van € 2 miljoen – tot implementatie worden overgegaan. Het

Stimuleringsfonds voor Architectuur krijgt daarbij een centrale rol in de uitvoering.

Overige instrumenten

Momenteel worden in overleg tussen het rijk en de stedelijke regio's integrale en regionale verstedelijkingsafspraken voorbereid voor de periode 2010–2020. Mogelijkheden van stedenbouwkundige expertise en regionaal ontwerp kunnen daarbij aan de orde zijn en een meerwaarde bieden, bijvoorbeeld bij het realiseren van binnenstedelijke opgaven. Ook andere instrumenten, die primair zijn gericht op een van de andere beleids-speerpunten of op een generieke versterking van het architectuurklimaat, dragen bij aan het versterken van de stedenbouw en het regionaal ontwerp. Dit geldt onder andere voor de praktijkleerstoel Ontwerp in Politieke Context en de rijksprijs Gouden Piramide (met om en om een ronde voor gebiedsontwikkeling en architectuur).

3. Herbestemming en herontwikkeling

Het speerpunt herbestemmen en herontwikkelen wordt uitgewerkt via twee sporen: een impuls in de 40 Krachtwijken en een tweejarig kennis-programma. Met behulp van inmiddels gehouden rondetafelgesprekken met gemeenten en experts worden beide ingevuld.

Impuls krachtwijken

Bij de uitwerking van de impuls wordt vanuit twee perspectieven naar de herbestemmingsopgaven gekeken: vanuit de aanwezige cultuurhistorische waarden van het erfgoed en vanuit potentiële gebiedsgerichte en (economisch) duurzame functies en bestemmingen. In *Een Cultuur van Ontwerpen* is aangegeven voor welk type projecten en bestedingen dit budget zal worden aangewend: ontwerp en planontwikkeling, casus-gericht onderzoek en investeringen in het proces van herbestemming en herontwikkeling. Voortbordurend daarop zijn nu vier thema's/categorieën bepaald waarbinnen aanvragen kunnen worden ingediend.

- (Semi-)openbare gebouwen. Net als in andere wijken dreigt leegstand voor veel kerken en schoolgebouwen e.a.. Vaak zijn deze gebouwen smaakmakende iconen in de buurt. Herbestemming wordt daarom vaak toegejuicht door buurtgenoten en (voormalige) gebruikers.
- Wooncomplexen. Karakteristieke wooncomplexen in de wijken hebben soms ingrijpende renovaties nodig om de woonfunctie te kunnen behouden. Studie naar herontwikkelingsmogelijkheden binnen de bestaande schil of met hergebruik van het casco zijn maatwerk en kosten daarom veel tijd, maar leveren een grote toegevoegde waarde aan de bestaande sociale verbanden.
- Groen en openbare ruimte. Ook kwaliteiten die voortkomen uit de stedenbouwkundige opzet verdienen aandacht bij de herstructurering; in het bijzonder het groen en de openbare ruimte, vaak de compositieve dragers van de wijk.
- Wijkvreemde functies (bv. defensie terreinen). Voormalige wijkvreemde functies maken vaak ruimtelijk geen deel uit van de woonwijk. Hier kan een interessante ontwerpogave een bijdrage leveren aan de sociale of culturele opgave van het wijkverbeteringsprogramma.

Niet alleen gemeenten, maar ook corporaties, vastgoedbeheerders en -eigenaren, erfgoedorganisaties en bewonersorganisaties, maar ook bijvoorbeeld de Kamer van Koophandel, onderwijs- of sociaal-culturele instellingen kunnen het initiatief nemen om projecten te formuleren voor een bijdrage uit deze impuls. Om projecten «op te werken» en ideeën te toetsen op relevantie (bijvoorbeeld waar het gaat om de architectonische

waarde of het beoogde maatschappelijk effect) zijn de rijksadviseur voor het cultureel erfgoed, de RACM en de accountmanagers van WWI beschikbaar als adviseur. Om de – essentiële – betrokkenheid van de gemeenten te waarborgen wordt er voor gekozen de uiteindelijke aanvragen door (en dus met instemming van) de gemeenten te laten verlopen.

De verdeling van het beschikbare budget wordt gemaakt op basis van aanvragen die door de 18 betrokken gemeenten worden ingediend. Er is daarbij geen sprake van pondsgewijze verdeling over de 18 gemeenten of 40 wijken. De 8 miljoen euro zal op basis van een transparante en deskundige toets in twee tot vier (nader te bepalen) rondes worden toegekend, waarvan de eerste voorjaar 2009 zal starten. Het rijk heeft met gemeenten afspraken gemaakt over de financiële verhoudingen en zich in dat verband o.a. ten doel gesteld het aantal specifieke uitkeringen te verminderen. Een directe financiering en verantwoording per individueel project is daarom niet gewenst. Er worden momenteel twee alternatieve routes verkend: een decentralisatie-uitkering en laagrentende leningen via het Nationaal Restauratiefonds.

Ter ondersteuning van de impuls neemt de Rijksbouwmeester samen met het ministerie van WWI en belangstellende gemeenten initiatief tot een aantal ontwerppilots in de krachtwijken.

Kennisprogramma

Het kennisprogramma herbestemming wordt in drie samenhangende onderdelen uitgevoerd:

- Een vervolg op de Oude Kaart van Nederland. Het rijk ziet de monitoring van leegstand niet als rijkstaak, maar wil gemeenten en provincies aanmoedigen om een strategisch leegstandsbeheer te ontwikkelen en daartoe de inventarisatie/monitoring van leegstand structureel op te pakken en de «makelaarsfunctie» tussen vrijkomende objecten/terreinen en ruimtevragende functies/partijen te versterken.
- Kennisfaciliteiten voor de praktijk (gemeenten, marktpartijen, bewoners). Het bieden van laagdrempelige en vraaggestuurde kennis, zowel casusgericht (bijvoorbeeld met behulp van «vliegende brigades» of «communities of practice») als generiek (handreikingen, afwegingsmodellen, best practices etc.)
- Samenwerking met kennisinstututen, gericht op ontsluiting en verdere ontwikkeling van hun kennis voor de praktijk. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar exploitatiemodellen, (cultuurhistorische) waardenstellingen en het bepalen en vergroten van het maatschappelijk effect van herbestemmingsprojecten.

Het precieze programma wordt in de komende maanden in overleg met de praktijk (gemeenten, corporaties, ontwikkelaars, architecten, etc.) kennisinstellingen (bijvoorbeeld RMIT, KEI, regionale welstandsorganisaties) en samenwerkingsverbanden (bijvoorbeeld het Transformatieplatform wonen in kantoren) vastgesteld.

1 Tien jaar Belvedere: cultuurhistorie op de kaart

In *Een Cultuur van Ontwerpen* wordt de uitvoering het beleidsprogramma Belvedere, zoals dat vanaf het verschijnen van de Nota Belvedere in 1999 gestalte heeft gekregen, als een succes bestempeld. Dit oordeel wordt ondersteund door de onafhankelijke evaluatie van het Belvedereprogramma die afgelopen zomer is uitgevoerd.¹ De beleidsmatige doorwerking bij departementen en provincies is goed (bij gemeenten, waterschappen en marktpartijen is het beeld diffuser) en er is in acht jaar tijd al veel zichtbaar geworden in de uitvoeringspraktijk. Het Belvederebeleid heeft – binnen en vooral ook buiten de sector van de cultuurhistorie – enorm geïnspireerd en geënthousiasmeerd². De toegenomen aandacht voor het belang van cultuurhistorie in (sectoraal-)ruimtelijk beleid, planvorming en uitvoering is naar de mening van het kabinet mede te danken aan het Belvederebeleid. Veel van de beleidsdoelen zoals geformuleerd in de Nota Belvedere zijn een eind op streek en veel van de aangekondigde acties zijn gerealiseerd.

De hoofddoelstelling van het Belvederebeleid is om de cultuurhistorische identiteit sterker richtinggevend te laten zijn voor de inrichting van de ruimte en daarvoor met het rijksbeleid goede voorwaarden te scheppen.³ De conclusie op dit moment kan zijn dat dit is gelukt, maar nog niet altijd en overal in voldoende mate. Nu Belvedere goed is geland in beleid en bij de «koplopers» onder gemeenten, waterschappen, provincies en marktpartijen, is de volgende opgave om verder door te dringen bij de «volgers» en in de «haarvaten van de uitvoering», om zo de emancipatie van cultuurhistorie als belang bij integrale ruimtelijke afwegingen te voltooien. Voor die verdere inbedding van het Belvederegedachtegoed moeten nu – na een impulsprogramma van 10 jaar – andere wegen worden bewandeld. De vraag daarbij is hoe het gedachtegoed vast kan worden gehouden, maar dan geëmancipeerd, zonder externe financiële en programmatische ondersteuning.⁴ Het verder doorwerken van Belvedere in de beleids- en uitvoeringspraktijk is een opgave die alleen bottom-up en vraaggestuurd verder kan worden gebracht.

In de evaluatie is de vraag aan de orde gesteld of het rijk in de toekomst een systeemverantwoordelijkheid voor Belvedere zou moeten nemen. Omdat het «systeem» Belvedere lastig is te duiden kan die vraag niet als zodanig worden beantwoord. Duidelijk is evenwel dat het rijk – ook buiten de borging in eigen huis – een taak voor zichzelf ziet weggelegd bij de verankering van de Belvedere-werkwijze verder in de keten: bij provincies, gemeenten, waterschappen en markt.

Het rijk rekent zichzelf na beëindiging van het Belvedereprogramma de volgende verantwoordelijkheden toe:

- doorwerking en verankering van de doelen en instrumenten van het Belvederebeleid in (sectoraal) rijksbeleid en -uitvoering,
- zorg voor een voor een duurzame kennisvoorziening en -ontwikkeling⁵
- zorg voor een platformfunctie voor de uitwisseling van «best practice» en debat.

2 Verankering in het rijksbeleid

De evaluatie Belvedere spreekt van een succesvolle doorwerking van het Belvederebeleid op rijksniveau. De basis voor dat succes wordt gelegd door de manier waarop de kernwaarden van Belvedere in de Nota Ruimte zijn opgenomen en vervolgens hun doorwerking hebben gekregen naar andere (sectorale) beleidstrajecten. Concrete doorwerking is o.a. zichtbaar in de Nationale Landschappen (waarvan de selectie mede is gebaseerd op

¹ *Evaluatie Belvedere, op na(ar) 2009*, Royal Haskoning in opdracht van de ministeries van LNV, OCW, VROM en VenW, juli 2008.

² Zie bijvoorbeeld de resultaten van het bruisende Belvederefestival van november 2007.

³ Nota Belvedere, 1999.

⁴ Advies van het College van Rijksadviseurs bij het Essay «Het post-Belvederetijdperk: Cultuurhistorisch beleid verankerd in de ruimtelijke ordening en in de ontwerp-opgave», Koos Bosma en het Atelier Rijksbouwmeester, Den Haag 2008.

⁵ Aansluitend op de conclusie van het College van Rijksadviseurs dat de verdere verankering van het Belvederegedachtegoed niet gerealiseerd kan worden zonder goed doordachte programma's voor de ontwikkeling en overdracht van kennis.

de Belvederegebieden), de Cultuurimpuls ISV, de instelling van een College van Rijksadviseurs (met een adviseur voor cultureel erfgoed en een voor landschap) en de vertaling van het Belvederegedachtegoed naar de uitvoering bij RACM, DLG, Staatsbosbeheer en Rijkswaterstaat. In wet- en regelgeving is de afgelopen jaren cultuurhistorie sterker verankerd. De Wet op de archeologische monumentenzorg betreft sinds 2007 archeologie sterker bij ruimtelijke afwegingen, bestemmingsplannen en milieueffectrapportages. De Natuurbeschermingswet geeft provincies de mogelijkheid gebieden te beschermen met beschermde landschapgezichten. En ook het nieuwe Besluit Ruimtelijke Ordening geeft cultuurhistorie een sterkere positie in ruimtelijke afwegingen. Dit kabinet bouw voort op deze basis, in het bijzonder in onderstaande beleidstrajecten en -instrumenten.

Modernisering monumentenzorg

Het voornemen tot modernisering van de monumentenzorg is in zekere zin te zien als sluitstuk van het Belvederebeleid. Het bijzondere wordt regulier: het in ruimtelijke processen in de eerste plaats uitgaan van de kracht en inspiratie van cultuurhistorische waarden, niet van de beperkingen die deze met zich meebrengen. Het nieuwe monumentenstelsel moet bewerkstelligen dat in ruimtelijke ontwikkelingsprocessen cultuurhistorische waarden in een vroeg stadium worden meegewogen. Daartoe is het nodig de sprong naar de ruimtelijke ordening te maken en de blik te verruimen tot buiten de 60 000 door het rijk beschermde objecten en complexen. Deze verschuiving naar een ontwikkelingsgerichte en gebiedsgerichte monumentenzorg is een verankering van het Belvederebeleid in het reguliere systeem van de monumentenzorg. De modernisering zal bovendien van alle betrokkenen een andere manier van denken en doen vergen, een manier die in de afgelopen jaren in honderden Belvedereprojecten is verkend. Het benutten van de ervaringen van Belvedere in de uitvoeringspraktijk is essentieel voor het uiteindelijke welslagen van de modernisering van de monumentenzorg.

Programma/Innovatieregeling Mooi Nederland

Het programma «Mooi Nederland» richt zich op een goede balans tussen een bloeiende economie, bereikbaarheid, woningbouw en een duurzame leefomgeving. Het kabinet wil met dit programma verrommeling tegengaan, zuinig en slim omgaan met de ruimte en een betere ruimtelijke kwaliteit bereiken. Cultuurhistorische waarden zijn daarbij een waardevol ingrediënt. De minister van VROM wil met de kennis en ervaringen van het Belvederetraject de inspirerende en richtinggevende rol die cultuurhistorie kan hebben bij het uitvoeren van de beleidsprioriteiten van Mooi Nederland verder versterken.

De minister van VROM heeft 20 miljoen euro beschikbaar voor inspirerende en voorbeeldstellende projecten die innovatieve oplossingen bieden voor zuinig ruimtegebruik, ruimtelijke kwaliteit en tegengaan van verrommeling. De innovatieregeling wordt uitgevoerd in drie (tender-)rondes, waarvan de eerste naar verwachting in maart 2009 start. Voor de eerste ronde zijn drie thema's vastgesteld waarbinnen voorstellen ingediend kunnen worden. Het thema «Impulsen voor identiteit» bouwt voort op het Belvederebeleid. De innovatieregeling ondersteunt «ideeën en plannen» met maximaal 150 000 euro. De bijdrage mag hier maximaal 50 procent van de totale projectkosten bedragen. De overige 50 procent moet aantoonbaar beschikbaar zijn. Uitvoeringsprojecten kunnen maximaal 500 000 euro toegekend krijgen. De bijdrage mag hier maximaal 20 procent van de totale projectkosten bedragen.

In het overleg dat VROM in het kader van de Samenwerkingsagenda Mooi Nederland voert met IPO en VNG wordt verkend hoe de Belvederewerkwijze kan worden verankerd bij andere overheden. Verder starten binnen-

kort drie pilots met provincies om te onderzoeken hoe kernkwaliteiten (inclusief cultuurhistorie) richting kunnen geven aan het bestemmingsplan, en wordt (in samenwerking met LNV) een symposium georganiseerd over Streekeigen Bouwen.

Agenda Landschap

Het kabinet omarmt in het (generieke) landschapsbeleid de uitgangspunten van Belvedere. De verankering van Belvedere krijgt vorm doordat in de Agenda Landschap het versterken van cultuurhistorie als expliciet beleidsdoel is opgenomen als onderdeel van de opgave «Zorgvuldig omgaan met de ruimte». Dit werkt door in concrete projecten zoals de inventarisatie van waarden van het historisch cultuurlandschap en de voorbeeldontwerpen voor streekeigen bouwen. Ten behoeve van de Nationale Landschappen zijn in het ILG doelen en budgetten opgenomen voor het versterken van de ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteit. In het kader van het ILG worden de effecten voor cultuurhistorie gemonitord in 2010.

Nationaal Waterplan

De manier waarop de inwoners van Nederland zich door de eeuwen tegen het water hebben verdedigd en ervan hebben geprofiteerd is een *leitmotiv* in onze cultuurhistorie en een van de belangrijkste vormende krachten van het Nederlandse landschap. De noodzakelijke ingrepen waarvoor de forse toekomstige wateropgaven ons stellen zullen nieuwe lagen aan dit historische landschap toevoegen. Water en cultuurhistorie zijn dus onlosmakelijk verbonden en in het Nationaal Waterplan wordt ingezet op een wederzijdse versterking. De waarde van cultuurhistorie wordt in het Waterplan onderkend en specifiek gemaakt. In de streefbeelden voor de negen in het Waterplan onderscheiden gebieden (kust, rivieren, IJsselmeer etc.) wordt geformuleerd welke specifieke cultuurhistorische waarden in de gebieden van belang zijn en welke omgang daarmee wordt nagestreefd.

Nationale Belvedereprojecten Nieuwe Hollandse Waterlinie en Limes

In februari 2008 hebben rijk en provincies overeenstemming bereikt over het uitvoeringsprogramma voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie 2008–2011, het zogenaamde Pact van Rijnauwen. Dit is een nadere invulling van de bestuursovereenkomst uit 2005 (die onverminderd van kracht blijft) en het uitvoeringsprogramma 2007–2020 uit 2006. De partijen spannen zich in om de financiële dekking voor de projecten te realiseren en de uitvoering tijdig te starten. Rijk en regio zijn bereid te investeren in de gebiedsontwikkeling, cruciale verbindingen in het routenetwerk en een kennisloket NHW voor de langjarige borging van kennis. Het rijk zal naast eerder toegezegde en reguliere investeringen (ordegrootte € 60 miljoen) voor de gehele linie, € 35 miljoen investeren (Nota Ruimte-budget) in de deelgebieden Rijnauwen-Vechten, Linieland en Lingekwartier/Diefdijk. Het rijk staat garant voor een passende financiering van het projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie tot 2012. De voorbereiding van de aanwijzing van de waterlinie in het kader van de Monumentenwet vindt op dit moment plaats. Daarbij wordt ingezet op een innovatieve manier van werken: een gebiedsgerichte insteek (via clusters van objecten) en het van meet af aan betrekken van belanghebbende partijen en benutten van verschillende relevante instrumenten.

Voor de Limes is in 2005 een bestuurlijke samenwerkingsovereenkomst getekend door rijk en betrokken provincies en gemeenten. Op basis daarvan is vanaf 2006 een gezamenlijk programma ontwikkeld over ruimtelijke inrichting, educatieve en recreatieve opgaven in de Limes, uitgevoerd door het programmabureau Limes. Dit programma wordt met een jaar verlengd (2009). Het rijk wil na 2009 de samenwerking tussen de

bestuurlijke Limes partners anders definiëren. Hierover zal in de komende maanden met partners verder worden gesproken. Het uitgangspunt ten aanzien van de samenwerking tussen de Limespartners met betrekking tot ruimtelijke ordening en cultureel erfgoed is: decentraal wat kan, centraal wat moet.

3. Kennisvoorziening en -ontwikkeling

3.1. Rijksoverheid

Volgend uit de (interdepartementale) breedte van Belvedere zullen verschillende rijksinstellingen en -diensten een rol gaan vervullen in de kennisvoorziening m.b.t. Belvedere, zowel rijksintern als in de richting van decentrale overheden, marktpartijen en decentrale kennisorganisaties. De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten zal daarbij een spilfunctie vervullen en de samenwerking aangaan met de Dienst Landelijk Gebied, Rijkswaterstaat, Staatsbosbeheer en het College van Rijksadviseurs, die ook elk hun eigen initiatieven ontplooiën en voorzieningen treffen. De bestaande en/of binnenkort te hernieuwen samenwerkingsovereenkomsten tussen de diensten zullen daartoe worden benut. Mogelijk ligt er ook een rol voor hier niet nader belichte organen als de Raad voor Vastgoed Rijksoverheid en het Gemeenschappelijk Ontwikkelingsbedrijf.

– Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)

De belangrijkste rol van de RACM bij het verder brengen van het Belvederebeleid, is om bij ruimtelijke (plan)ontwikkeling in een zo vroeg mogelijk stadium haar kennis over het erfgoed (archeologie, monumenten, cultuurlandschap) te delen met plannenmakers, projectontwikkelaars, ontwerpers en verantwoordelijke overheden. Deze manier van kennisoverdracht en advisering vergt van de dienst een andere manier van werken dan zij (en haar voorgangers) de afgelopen decennia in praktijk hebben gebracht, waarbij de nadruk ligt op de formele advies- en interventiemomenten die de Monumentenwet biedt. Een effectieve verankering van Belvedere binnen de kennisorganisatie RACM vraagt om een frontoffice (de regio-service) die vraag- en resultaatgericht opereert in integrale (gebieds-) ontwikkelingsprocessen en een backoffice die daartoe de benodigde vakkennis en vaardigheden aanlevert. De RACM zal de hiervoor benodigde deskundigheid (bv. vastgoed, ontwerp, procesmanagement), competenties en organisatiecultuur verder moeten ontwikkelen. Vanaf 2009 zal hiertoe binnen de formatie en binnen de werkwijze van de dienst ruimte worden gemaakt. Ter ondersteuning zal het projectbureau Belvedere in 2009 een intern opleidingsprogramma voor de RACM verzorgen. De aangekondigde modernisering van de monumentenzorg zal naar verwachting andere eisen stellen aan de RACM als kennisorganisatie die in lijn ligt met hierboven genoemde veranderingen.

– Dienst Landelijk Gebied (DLG)

De DLG heeft in 2007 en 2008 van het ministerie van LNV opdracht gekregen om zijn rol op het terrein van cultuurhistorie in het algemeen en de Belvedere-benadering in het bijzonder te ontwikkelen. Er is inmiddels sprake van een breed gevoel van urgentie van het onderwerp cultuurhistorie bij de DLG. Dit resulteert in het aanstellen van een (interne) supervisor cultuurhistorie. In de externe relaties constateert de DLG dat opdrachtgevers, samenwerkingspartners en eindgebruikers steeds meer waarde hechten aan cultuurhistorie en een zorgvuldige omgang met de identiteit en eigenheid van gebieden. De DLG wil cultuurhistorie benutten als verbindend element tussen doelstellingen rond ruimtelijke kwaliteit en duurzaamheid bij gebiedsontwikkeling. De dienst gaat opdrachtgevers

actief wijzen op het belang van cultuurhistorie in de verachting meer projecten op het raakvlak van gebiedsontwikkeling en cultuurhistorie te entameren. Ter ondersteuning van bovenstaande ontwikkelingen zal het projectbureau Belvedere in 2009 ook bij de DLG een intern opleidingsprogramma verzorgen.

– *Rijkswaterstaat*

In de evaluatie Belvedere wordt geconstateerd dat binnen rijkswaterstaat vraagstukken rond om mobiliteit, infrastructuur en veiligheid steeds meer worden gezien vanuit de omgeving, met aandacht voor integrale benadering, ruimtelijke kwaliteit, inpassing, etc. Cultuurhistorie maakt onderdeel uit van die benadering, zij het niet altijd expliciet, en is bovendien aan de «natte kant» beter ontwikkeld dan aan de «droge». Rijkswaterstaat wil de aandacht voor cultuurhistorie verder versterken en verbreden van natte naar droge infrastructuur, door vastlegging in leidraden, protocollen, procedures etc. Bij natte projecten wordt gewerkt met kwaliteitsteams ruimtelijke kwaliteit om de aspecten leefbaarheid, duurzaamheid, cultuurhistorie, landschap, bodem, milieu etc. beter te borgen. Het is de bedoeling ook voor droge infrastructuur te gaan werken met dergelijke teams. Het interne Steunpunt Gebiedsgericht Werken (per 1-1-9 de opvolger van het Steunpunt Routeontwerp) dat wordt ondergebracht bij de Dienst Verkeer en Scheepvaart in Delft zal de inbreng van Belvedere in Routeontwerpen stimuleren. Binnen Rijkswaterstaat is het project Cultuurhistorische inventarisatie gestart dat moet leiden tot een zorgvuldiger omgang met de cultuurhistorische waarde van objecten in relatie tot regulier beheer en onderhoud, functiewijziging of functieverlies van het object. Bij functiewijziging en -verlies zal gewerkt worden volgens de Belvedere-insteek.

– *Staatsbosbeheer*

Staatsbosbeheer hecht groot belang aan de bescherming van de cultuurhistorische waarden van haar gebieden en een goede inrichting van de terreinen, passend in de landschappelijke context van de omgeving. Om dit in de praktijk vorm kunnen geven vindt een scala aan activiteiten en projecten plaats. Voor een gedegen beheer van de eigen terreinen zijn en worden onder andere de cultuurhistorische waarden geïnventariseerd. Voor de gebieden wordt op dit moment een strategie voor de langere termijn bepaald. De cultuurhistorische waarden vormen daarbij een belangrijk uitgangspunt, naast de natuur- en recreatieve waarden. De te nemen beschermingsmaatregelen worden planmatig vastgelegd. Daarnaast wordt er met behulp van verschillende geldstromen vele herstelprojecten uitgevoerd. Voorbeelden hiervan zijn de restauratie van landgoederen, het herstel van forten, het herstel van heggelandschap, het opknappen van lanen en het zichtbaar maken van archeologische waarden. LNV bekostigt landschapsherstelplannen in Nationale Landschappen en Belvederegebieden. De samenwerking met de RACM is geïntensiveerd.

Bij het ontwikkelen van nieuw verworven of verder in te richten gebieden worden de cultuurhistorische waarden in beeld gebracht. De in samenwerking met andere kennisinstituten ontwikkelde kennis en analyses worden benut voor planvorming, ontwerpen en inrichting. Zo nodig wordt hiervoor extra ontwerpexpertise (o.a. van de DLG) ingeschakeld. Waar dit relevant is worden belangengroepen bij het proces betrokken. Ter illustratie: de ontwikkeling van het Drentsche Aa-gebied en de plannen voor Strubben/Kniphorstbosch zijn op deze wijze tot stand gekomen. De inzet op belangrijk cultuurhistorische waardevolle gebieden zal versterkt worden (bijvoorbeeld de Nieuwe Hollandse waterlinie). Staatsbosbeheer vindt het belangrijk dat de bezoekers kennis kunnen nemen van de kwaliteiten van de terreinen. In de publicaties van Staatsbosbeheer, via de

website, het voorlichtingsmateriaal en bij evenementen/excursies wordt ingegaan op de waarden van gebieden.

– *College van Rijksadviseurs*

De Rijksbouwmeester en het College van Rijksadviseurs adviseren de minister van VROM en de overige ministers over het architectuurbeleid in de brede zin van het woord. Sinds het *Actieprogramma Ruimte en Cultuur* is het Belvederebeleid onlosmakelijk met het architectuurbeleid verbonden. De samenstelling van het college, met naast de rijksbouwmeester rijksadviseurs voor cultureel erfgoed, landschap en infrastructuur is daarvan een bevestiging. De structurele aandacht van het college voor Belvedere blijkt naast de beleidsadviezen (Architectuurbeleid 2008+, het post-Belvederetijdperk) bijvoorbeeld uit adviezen over de Oude Kaart van Nederland, waarin de omgang met het cultureel erfgoed expliciet deel uit maakt van de analyse en het advies. De doelen en verworvenheden van het Belvederebeleid zijn een van de pijlers onder het werkprogramma 2009–2011, dat het college momenteel samen met de ministeries formuleert.

3.2 Decentrale kennisfunctie

De doorwerking van Belvedere in de «haarvaten van de uitvoering» kan niet alleen worden bewerkstelligd door actie op rijksniveau. De kennis- en adviesfunctie moet juist ook ondersteund worden op het niveau waar de uitvoering van ruimtelijk en cultuurhistorisch beleid plaatsvindt. Op decentraal niveau functioneert een aantal organisaties die een rol kunnen spelen in beantwoorden van kennisvragen op decentraal niveau:

- provinciale steunpunten cultuurhistorie;
- regionale welstandsorganisaties;
- lokale en regionale architectuurcentra;
- provinciale landschapsbeheerorganisaties.

Het verdient nadere verkenning van de ambities, netwerken en capaciteiten van deze organisaties, om via een effectieve taakverdeling en samenwerking te komen tot een goede decentrale kennisvoorziening. In de gesprekken die de afgelopen periode zijn gevoerd hebben diverse partijen belangstelling getoond om hierin een rol te vervullen.¹ Deze gesprekken zullen in 2009 worden voorgezet, met betrokkenheid van in elk geval IPO, VNG, de federatie Welstand, Landschapsbeheer Nederland en het Stimuleringsfonds voor Architectuur. De RACM krijgt (als spil van de centrale kennisfunctie) de opdracht om met deze partijen de decentrale kennisfunctie in kaart te brengen en waar nodig te versterken. Ter bevordering van de kennisuitwisseling tussen en informatievoorziening van de regionale en lokale organisaties zullen de RACM en de DLG een *account-houder Belvedere* aanstellen. De RACM maakt met het projectbureau Belvedere en het Stimuleringsfonds voor Architectuur afspraken over de overdracht en ontsluiting van de kennis die is opgedaan in het kader van het uitvoeringsprogramma respectievelijk de subsidieregeling Belvedere. De verbinding tussen de centrale en de decentrale kennisfunctie krijgt gestalte in een samenwerkingsnetwerk van rijkspartijen, provincies en de decentrale instellingen (steunpunten cultuurhistorie, welstandsorganisaties, architectuurcentra). Het netwerk richt zich op verdere praktijkontwikkeling door:

- Vraaggestuurd verder ontwikkelen van het kennisdomein Belvedere, mede in het licht van de modernisering van de monumentenzorg (kennis/voorbeelden/instrumentarium/kennisinfrastructuur), door binnen het netwerk vragen vanuit de werkpraktijk te destilleren en ter beantwoording/uitwerking uit te zetten onder de netwerkpartners – bijvoorbeeld door het organiseren van een jaarlijkse kennismarkt.
- Professionalisering van de netwerkpartners op het gebied van Belve-

---

¹ Onder andere de *Strategische Agenda-bijeenkomst Cultuurhistorie, projectbureau Belvedere als facilitator voor een brede vertegenwoordiging van de sector*, oktober 2008.

- dere en Modernisering monumentenzorg en coördinatie van sectorbrede initiatieven zoals de Erfgoedacademie.
- Het opstellen van beroepsprofielen.
  - Innovatie gericht op nieuwe concepten, thema's, kennisinfrastructuur en nieuwe doelgroepen.
  - Internationale contacten en uitwisseling.
  - tijdelijke overdrachtsfunctie van de opbrengsten van het Belvedereprogramma, voor zover nog niet gerealiseerd in 2009.

3.3 Onderwijsnetwerk

In 2005 is gestart met het landelijke Onderwijsnetwerk Belvedere. Het netwerk heeft drie doelstellingen:

1. Duurzame verankering van de Belvederebenadering in het hoger onderwijs.
2. Uitwerking en versterking van het theoretisch fundament onder het Belvederebeleid.
3. Het leveren van een vernieuwende bijdrage aan de praktijk via het onderwijs en het onderzoek.

Om de doelen binnen de gestelde termijn te bereiken zijn drie (bijzondere) Belvedereleerstoelen ingesteld aan Wageningen Universiteit en Researchcentrum (WUR), de Technische Universiteit Delft (TUD) en de Vrije Universiteit te Amsterdam (VU). De drie leerstoelen, voor respectievelijk planning, ruimtelijk ontwerp en cultuurhistorie, zijn verder uitgebouwd tot een Kerngroep Onderwijsnetwerk Belvedere, met een secretaris bij het projectbureau Belvedere. Het onderwijsnetwerk heeft getracht zijn doelen te bereiken door zorg gedragen voor de verankering van een interdisciplinaire aanpak in het universitaire onderwijs d.m.v. een interuniversitaire cursus en de instelling van geïntegreerde afstudeertrajecten («Belvedereprofiel»), de publicatie van handboeken en studieliteratuur en de organisatie van een debatreeks voor studenten en professionals: «Belvedere op de snijtafel».

Door het onderwijsnetwerk is recent een onderzoek gedaan onder (oud-)studenten, docenten/onderzoekers, beleidsmakers en andere professionals.¹ De respondenten zijn in meerderheid van mening dat de activiteiten van het Onderwijsnetwerk gecontinueerd moeten worden. Als belangrijke aandachtspunten daarbij worden genoemd: het uitbreiden van het netwerk met mensen uit de praktijk, het versterken en uitbreiden van de samenwerking tussen studenten van verschillende universiteiten en verschillende disciplines, het betrekken van (meer) HBO-instellingen bij het Onderwijsnetwerk en het bereiken van beleidsmakers en beleidsbepalers.

Het kabinet wil het onderwijsnetwerk voortzetten, inclusief de leerstoelen. Het onderwijsnetwerk is in het tienjarige Belvedere-traject relatief laat opgestart en heeft zich nog niet volledig kunnen ontwikkelen en manifesteren. Kennisontwikkeling is bovendien een van de aspecten van het Belvederebeleid waarvoor het rijk de continuïteit duidelijk wil borgen. De ministeries van OCW, VROM en LNV zullen ook de komende jaren middelen voor het onderwijsnetwerk beschikbaar stellen, aangenomen dat ook de betrokken onderwijsinstellingen bereid zijn een financiële bijdrage te leveren. Mede op basis van de leerpunten uit de eerste periode zullen de departementen voor de voortzetting van de Belvedereleerstoelen nadere afspraken maken over onder andere de programmatische samenhang met het rijksbeleid, de positie van de leerstoelen ten opzichte van andere kennisinstellingen (met name de RACM) en de benoemingsprocedure.

---

¹ Review onderwijsnetwerk Belvedere, projectbureau Belvedere, 2008.

4. Platform en debat

De impact van het Belvederebeleid is gedurende de looptijd van het programma vergroot doordat niet alleen veel is gedaan (meer dan 300 projecten), maar dat over die projecten ook uitvoerig werd gesproken en geschreven en de projectinformatie (online) werd ontsloten. Debat en intervisie kregen veel aandacht en zowel het projectbureau als het stimuleringsfonds hebben daarvoor een platform geboden.

Gelet op de vele projecten die lokaal, regionaal en nationaal nog «in de geest van Belvedere» zullen worden opgezet en uitgevoerd, blijft een dergelijke platformfunctie de komende jaren een duidelijke meerwaarde houden. Het projectbureau Belvedere is na 2009 niet meer beschikbaar om deze rol te vervullen. Binnen de basisinfrastructuur Cultuur behoort deze informatieve en reflectieve rol toe aan de sectorinstituten, in dit geval is dat Erfgoed Nederland. Erfgoed Nederland heeft die ambitie in haar beleidsplan [2008–2012] ook getoond. Erfgoed Nederland zal door middel van een aanvullende programmasubsidie in de gelegenheid worden gesteld deze platformfunctie uit te voeren. Gelet op het (erfgoed-) sectoroverstijgende karakter van Belvedere is het van belang dat zij daartoe samenwerkingsverbanden ontwikkelt met de bovengenoemde kenniscoalitie en met organisaties die deze rol in andere hoeken van het ruimtelijk domein (denk aan Architectuur Lokaal, KEI, Kasteel Groeneveld, NIROV etc.) De programmataak m.b.t. de platformfunctie Belvedere kan Erfgoed Nederland helpen zich verder te versterken op het gebied van cultuur en ruimte.

5. Belvedere in 2009

Het Belvederebeleid met zijn huidige instrumenten heeft nog een jaar te gaan. De uitvoering krijgt in dit laatste jaar vorm langs twee sporen:

- Oogsten en uitdragen van de successen van tien jaar Belvederebeleid. Speciale aandacht zal daarbij worden gegeven aan het innovatieve gehalte van Belvedere, zowel in de zin van ruimtelijke oplossingen als in de manier van werken. In het verlengde van de op de Triënnale Landschapsarchitectuur gelanceerde *Radio Kootwijk Frequency* wordt werk gemaakt van de internationale uitstraling en *spin off* van het Belvedereprogramma.
- Begeleiden van de overgang naar het «post-Belvedere» tijdperk. De betrokken ministeries het projectbureau Belvedere en het Stimuleringsfonds voor Architectuur zullen gecoördineerde inzet plegen om partijen die vanaf 2010 het stokje overnemen daarop voor te bereiden. Kennisopbouw, relatiebeheer/overdracht en het wegwijs maken in de «Belvedere manier van werken» staan daarbij centraal.

Het projectbureau Belvedere houdt uiterlijk op 31 december 2009 op te bestaan. De subsidieregeling Belvedere loopt in 2009 nog door en is hiertoe met een jaar verlengd.

6. Vinger aan de pols

De doorwerking van Belvedere in de komende jaren vraagt het nodige van de reguliere diensten en instellingen die het stokje van het Projectbureau Belvedere en het Stimuleringsfonds voor Architectuur overnemen. Zij moeten doorpakken waar het gaat om het werken aan de doelen van het Belvederebeleid. Van de RACM en Erfgoed Nederland vraagt dit om verdere ontwikkeling van een ontwikkelingsgerichte benadering ten aanzien van de omgang met cultuurhistorie bij de ruimtelijke inrichting. Van de andere uitvoerende rijksdiensten en de beleidsdepartementen vraagt het om doorzetting van de emancipatie van cultuurhistorie

(gebouwd erfgoed, archeologie en cultuurlandschap) als afwegingsfactor en inspiratiebron bij ruimtelijke plannen en ontwikkelingen.

Om te volgen of de verankering in de beleidstrajecten beklijft en of de betrokken diensten en instellingen de verwachtingen m.b.t. kennis- en platformfunctie waarmaken, zal de interdepartementale stuurgroep Cultuur en Ruimte regelmatig de verankering en doorwerking van Belvedere beoordelen en zal de nieuwe werkwijze in 2012 worden geëvalueerd.

Resultaten Actieprogramma Ruimte en Cultuur

Het *Actieprogramma Ruimte en Cultuur (ARC)*, *Architectuur- en Belvedere beleid 2005–2008* had als belangrijkste doel de versterking van de ruimtelijke kwaliteit van gebouwen, dorpen, steden en landschappen. Het kabinet stelde hiervoor geen nadere verplichtingen maar wilde de overheden en marktpartijen als uitvoerders van het ruimtelijk beleid verleiden tot stevige culturele ambities. Ten opzichte van de voorgaande beleidsnota's (*Belvedere en Ontwerpen aan Nederland*) lag het accent van het ARC meer op uitvoering van beleid en op de aansluiting bij concrete ruimtelijke opgaven.

Met het ARC heeft het rijk instrumenten en activiteiten geleverd die bijdragen aan het ontwerpklimaat in Nederland, waarin oog is voor vernieuwing én geschiedenis. Dit heeft gestalte gekregen door de uitvoering van 29 acties verdeeld over vier categorieën: voorbeeldprojecten, wettelijk kader, investeringsprogramma's en stimuleren-faciliteren-kennisontwikkeling. Iedere actie is uitgevoerd onder de verantwoordelijkheid van een of meerdere departementen. De ministers van OCW en VROM voerden de coördinatie van het programma.

Door het uitbrengen en uitvoeren van het ARC raakte het cultuurbeleid verder verbonden met het ruimtelijke beleid en uitvoering. De *cultuur van het maken* uit de eerdere architectuurnota's en *behoud door ontwikkeling* van cultureel erfgoed uit de Nota Belvedere werden als samenhangende motto's van toepassing verklaard op de ruimtelijke opgaven in Nederland. Met het samenbrengen van het architectuurbeleid en Belvederebeleid in één programma zijn de delen van het cultuurbeleid die gericht zijn op de kwaliteit van de leefomgeving beter geïntegreerd en ze bovendien nauwer betrokken op het ruimtelijk beleid en op gebiedsontwikkelingsprocessen.

De acties uit ARC hebben over de gehele linie genomen een rijke oogst aan resultaten opgeleverd. Het ARC is uitgevoerd in een periode van toenemende maatschappelijke belangstelling voor de kwaliteit van de inrichting van Nederland. Deze belangstelling legde een stevig bodem onder de uitvoering van het programma en maakte de behoefte aan een dergelijk ruimtelijke kwaliteitsprogramma zichtbaar.

Met de voorbeeldprojecten uit het ARC als de Nieuwe Hollandse Waterlinie, Routeontwerp snelwegen en Ruimtelijk ontwerpen met water heeft het rijk, vaak samen met de andere bestuurlijke partners, laten zien hoe de aandacht voor ontwerp- en cultuurhistorie leidt tot nieuwe perspectieven op de ruimtelijke opgaven. In de categorie wettelijk kader zijn ondermeer een wetsvoorstel voor herziening van de Wet op de Architectentitel en de Handreiking cultuurhistorie in milieu effectrapportages en maatschappelijke kosten baten analyse (mkba) tot stand gekomen.

De cultuurimpuls in de investeringsprogramma's voor stedelijk en landelijk gebied (ISV en ILG) geven gemeenten en provincies de mogelijkheid plannen met ruimtelijke kwaliteitsambities daadwerkelijk uit te voeren. De uitvoering van andere acties gericht op stimuleren, faciliteren en kennisontwikkeling, zoals de jaarlijkse uitreiking van de Gouden Piramide voor opdrachtgeverschap, leerstoelen Belvedere en ontwerpateliers, hebben laten zien hoe werkend vanuit een cultureel perspectief de inrichting van Nederland kan worden verrijkt.

De opbrengsten uit de 29 ARC-acties zijn gedeeld met gemeenten, provincies en marktpartijen door het organiseren van ARC bijeenkomsten, artikelen in tijdschriften, nieuwsbrieven, manifestaties, publicaties en andere media. De uitkomsten van veel van de acties leiden in veel gevallen tot vervolginiciatieven en worden geborgd in het beleid van het rijk en/of in de werkwijzen departementen en rijksdiensten. Voorbeelden zijn de voorgenomen ontwikkeling van het welstandsbeleid, waarover de kamer

onlangs is geïnformeerd, die mede is gebaseerd op het resultaat van de ARC-actie Welstand, of het vervolg dat nu aan de actie Scholenbouw wordt gegeven in samenwerking met het Servicecentrum Scholenbouw. Continuïteit is ook aanwezig in het besluit van VROM, LNV, VenW en OCW om het in 2005 ingestelde College van Rijksadviseurs voort te zetten, op basis van een positieve waardering van het werk van het college in de afgelopen periode.

De ervaringen bij de uitvoering van het ARC zijn benut bij het formuleren van *Een Cultuur van Ontwerpen* en de uitwerkingsbrief. Het in het ARC gehanteerde instrument van de voorbeeldprojecten wordt naar een hoger plan getild. De incidentele aandacht voor de rol en positie van het ontwerp door de voorbeeldprojecten maakt plaats voor een structurele verankering van ontwerp in rijksprojecten en programma's («Ontwerp voorop»). Voor de cultuurhistorische component wordt met het Belvederebeleid een vergelijkbare beweging gemaakt. Het uitgangspunt dat bij nieuwe ontwerpogaven een zorgvuldige omgang met het cultureel erfgoed plaats moet vinden, wordt in *Een Cultuur van Ontwerpen* tot gemeengoed van het architectuurbeleid gemaakt. Dit blijkt onder andere uit het verheffen van het vraagstuk van herbestemming tot een van de speerpunten van het architectuurbeleid.